

Павлина ВЪРБАНОВА

СЛОЖНИТЕ ГЛАГОЛИ В ПАНДЕКТИТЕ НА АНТИОХ

*В настоящей статье представлены результаты исследования глаголов *composita* в Пандектах Антиоха. В работе сделана попытка проследить за славянской рецепцией греческих сложных глаголов, как и греческих соответствий древнеболгарских сложных глаголов и причастий в тексте, а также сделана попытка их систематизации.*

Большая вариативность, установленная при передаче греческих сложных глаголов и причастий, свидетельствует о том, что перевод Пандектов Антиоха ранний – он был сделан во время, когда литературная норма находилась еще в процессе становления. Перевод, вероятнее всего, является делом ученика Кирилла и Мефодия, который, следуя переводческим принципам своих учителей, довольно свободно передает греческий оригинал по отношению сложных глаголов и причастий.

Сложните думи в старобългарския език отдавна са обект на изследване в палеославистиката. Освен първата студия на В. Ягич¹ в тази област заслужават да се споменат изследванията на К. Шуман², В. Вялкина³, Н. Молнар⁴, Р. М. Цейтлин⁵, М. Спасова⁶. Проучването на старобългарските композита присъства и в други трудове, понеже е свързано с редица важни въпроси: словообразователни модели, калкиране на гръцките думи, влияние на гръцкия език при формиране на старобългарската книжовна норма и нейното по-нататъшно развитие. Не на последно място, регистрираните в даден ръкопис сложни думи са важен

маркер за стила на неговия автор, а ако текстът не е оригинален, те са показателни за техниката на превода.

В настоящата статия са представени резултатите от изследването на глаголите композита в Пандектите на Антиох (*ПА*), един от значимите старобългарски преводи. Целта е да се проследи и систематизира славянската рецепция на гръцките сложни глаголи и обратно – гръцките съответствия на старобългарските глаголи композита в текста. Конкретните задачи са следните:

1. Словообразователен и лексикално-семантичен анализ на сложните глаголи в *ПА*.

2. Определяне на основните черти, характеризиращи техниката на превод на сложните глаголи в *ПА*.

3. Сравнение с паметниците от старобългарския канон и с покъсни преводни текстове, синхронни по време на превеждане на *ПА*.

4. Опит за идентифициране на езика на превода – ареал, време, книжовник.

Материалът е ексцерпиран пълно, по най-стария известен препис на *ПА* от XI в., публикуван от Й. Поповски⁷, и е сверен с последното, електронно издание на ръкописа⁸. Разпределен е в пет основни групи, представящи петте възможни типа отношения при превода: предаване на гръцки композитум със старобългарски композитум, словосъчетание и проста дума; гръцко словосъчетание и проста дума срещу старобългарски композитум.

Както отбелязах, анализът е направен на сравнителна основа и включва данни за широк кръг паметници – от старобългарския канон⁹, Слепенския (*Сла*), Охридския (*ОА*), Христинополския (*ХА*), Струмишкия (*СтА*) и Шишатовачкия апостол (*ША*), Евгениевия (*ЕП*), Погодиновия (*ПП*) и Болонския псалтир (*БП*), Григоровичевия (*Гр*) и Захаринския паримейник (*Зх*)¹⁰, Словата на Григорий Богослов (*Григ*)¹¹, Симеоновия сборник от 1073 г. (*ССб 1073*)¹², Огласителните слова на св. Кирил Йерусалимски (*Кир*)¹³, Беседа против богомилите от Презвитер Козма (*Бес*)¹⁴, Златоструй (*Зл*)¹⁵, Паренесиса на Ефрем Сирий (*ЕС*)¹⁶, Богословие (*Боз*)¹⁷ и Шестоднев (*Ш*)¹⁸ в превод на Йоан Екзарх, Историческата палея (*Пал*)¹⁹ и други текстове от Симеоновата епоха²⁰.

В това проучване за сложни се приемат онези лексеми, които съдържат две коренни морфемии, обединени семантично, морфологично и акцентологично²¹. Значително по-трудно се оказва разграничаването на старобългарските глаголи композита от причастията композита,

много от които функционират само като прилагателни и нямат засвидетелствани лични форми²². Макар и предпазливо, Р. М. Цейтлин разглежда тези причастия като основа за формиране на нов тип композита в старобългарския език – сложните глаголи²³, и това е основанието те да бъдат включени в настоящата статия²⁴. С оглед на коректното представяне на материала не са взети предвид словоупотребите на причастията с чисто адективна или номинативна (при субстантивацията им) функция в изречението.

1. Гръцки композитум – старобългарски композитум (калькиране).

1.1. Точно предаване на семантиката на двата компонента.

<i>ἀγαθοποιεῖν</i> ²⁵	БЛАГОТВОРИТИ	2 ²⁶ З, М, А, СК, СЕ, С, Бес, <i>СлА, ОА, СтА, ША, Гр, Зх, Григ, ЕС, Ш</i> ²⁷
<i>ἀγαθοποιῶν</i>	ДОБРОТВОРА	1 <i>СлА, З, М, А, СК, С, ОА, СтА, ША, Григ, Ш, ЙоЛесте</i>
<i>ἀργολογεῖν</i>	ПРАЗДНОСЛОВЕСИТИ	1
<i>δικαιολογεῖσθαι</i>	ПРАВЪДНОСЛОВОКАТИ ²⁸	1
<i>διψυχεῖν</i>	ДЪВЪДОУШЕСТВОКАТИ	1
<i>εὐαγγελίεσθαι</i>	БЛАГОВЪКЪПАТИ	1 <i>М, А, ОА, ХА, Кир, Зх, Григ</i>
<i>εὐαγγελιζόμενος</i>	БЛАГОВЪКЪТОУЪ	1 <i>З, М, СК, СлА, ХА, Кир, ЕС</i>
<i>εὐαρεστεῖν</i>	БЛАГОГОДИТИ	1
<i>εὐάρμοστος</i>	БЛАГОКЛЮЧИЛЪ	1
<i>εὐδοκεῖν</i>	БЛАГОВОЛИТИ	4 <i>З, М, А, СК, СП, СЕ, С, СлА, ХА, ША, ПП, БП, Кир, Пал, Григ, ССб 1073, ЕС, Бог</i>
<i>εὐδοκῶν</i>	БЛАГОВОЛА	1
<i>εὐδοκεῖν</i>	БЛАГОИЗВОЛИТИ	13 <i>М, А, СК, СП, ХА, ПП, БП, СЕ, ША, СтА, Гр, Григ, Бог</i>
<i>εὐεργετεῖν</i>	БЛАГОДЕЛТИТИ ²⁹	1
<i>εὐθυμεῖν</i>	ДОБРОДОУШЕКАТИ	2
<i>εὐλογεῖν</i>	БЛАГОСЛОВИТИ	6 <i>З, М, А, СК, СЕ, СС, С, СлА, ОА, ХА, ША, Гр, Зх, Кир, Бес, Пал, ССб 1073, Зл, ЕС, Бог, Ш</i>
<i>εὐλογημένος</i>	БЛАГОСЛОВЕНЪ	6
<i>εὐλογητός</i>	БЛАГОСЛОВЕНЪ	2 <i>З, М, СП, С, СлА, ХА, ША, ПП, БП, Кир</i>
<i>εὐλογεῖν</i>	БЛАГОСЛОВЕСИТИ	3 <i>СП, С, ПП</i>
	БЛАГОСЛОВЕСТВИТИ	1 <i>СП, С, ПП, БП, Бес</i>

	БЛАГОСЛОВЕСТИТИ	6 3, М, А, СП, СЕ, С, Кир, А, ПП, БП, Григ, ЕС
<i>εὐλογῶν</i>	БЛАГОСЛОВЕСОУЪА	3
<i>εὐχαριστεῖν</i>	БЛАГОДАРИТИ	3 С, Кир, Пал, Сб 1076, Григ, ССб 1073, 3л, Ш
<i>εὐχαριστῶν</i>	БЛАГОДАРА	2
<i>εὐχαριστεῖν</i>	БЛАГОДАРОВАТИ	1
<i>θεολογῶν</i>	БОГОСЛОВЪА	1 С, Григ, ССб 1073, ЙоЛеств
<i>μεγαλορρημονεῖν</i>	ВЕЛЬРЪЧЕВАТИ	1 СП, СЕ, ПП, БП
<i>μεγαλοφρονεῖν</i>	ВЕЛИКОМЪДРОВАТИ	1
	ВЕЛЬМЪДРОВАТИ	1 С, ЖитТеодСт
<i>ὀλιγοψυχεῖν</i>	МАЛОДОУШЬСТВОВАТИ ³⁰	2
	ХОУДОДОУШЬСТВОВАТИ	1
<i>ὀλοκαυτοῦν</i>	ВЪСЕСЪЖЕЦИ СЪ	1
<i>πολυπραγμονεῖν</i>	МЪНОГОРЪЧКАВАТИ	1
<i>σωφρονεῖν</i>	ЦЪКОМЪДРОВАТИ	2 X, Кир, ССб 1073, 3л, ЕС
<i>σωφρονῶν</i>	ЦЪКОМЪДРОУЪА	1
<i>ὕψηλοφρονεῖν</i>	ВЪСОКОМЪДРОВАТИ	5 СлА
<i>ψευδομαρτυρεῖν</i>	ЛЪЖЕСЪВЪКЪЧЪТЕЛЕВАТИ	1

1.2. Свободно предаване на семантиката на единия компонент.

<i>ἀνθρομολογούμενος</i>	ХЪЛОСЛОВЕСОУЪАИ	1
<i>εὐαρεστεῖν</i>	ВЪСЕГОДИТИ	1
<i>εὐλάλος</i>	БЛАГОСЛОВЕНЪ	1

1.3. Формално следване на гръцкия модел.

<i>μακροθυμεῖν</i>	МЪНОГОТЪРЪПЪТИ	1 ША
	ДЪГЪГОТЪРЪПЪТИ	6 С, Пал, Григ, ЕС
<i>μακροθυμῶν</i>	ДЪГЪГОТЪРЪПА	1

Към първата подгрупа се числи и един особен случай, в който старобългарската калка се различава от гръцкия композитум по граматичната си категория. В апостолски цитат (*1 Тим 6:18*) вместо коректния превод на *ἀγαθοεργεῖν* с глагола *благода³¹вати* се среща съществително в родителен падеж – *благодати*: *μηδὲ ἠλπικῆναι ἐπὶ πλοῦτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐπὶ Θεῷ τῷ παρέχοντι ἡμῖν πάντα πλουσίως, εἰς ἀπόλαυσιν, ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς* 1468А ни *оупъвати на богатѣство безвѣстна: нъ на бѣ даищааго намъ въса обило: въ наслаждѣннѣ благодати: богатити сѧ дѣлты доврты 12:10-7*. Вероятно това се дължи на грешка на преписвача. Тъй като родителната

форма на съществителното и инфинитивът са близки по звукова форма, не е изключено грешката да е била допусната при писане на славянския текст под диктовка³¹.

Разминаване между граматичните категории се наблюдава и при превода на прилагателните εὐάρμοστος и εὐλάλος/εὐλόγητός съответно с причастията **благоключимъ** и **благословенъ**, но той е закономерен, особено при отглаголните гръцки прилагателни, които по функция наподобяват страдателни причастия³².

Интересна е съпоставката между словообразователната структура на изходните лексеми и на техните старобългарски съответствия. По правило в *ПА* εὐδοκεῖν (εὐδοκῶν) се превежда с двойновидовия глагол **благоволити** (**благовола**), но при цитирането на *Лк 12:32* е предпочетен едновидовият **благоизволити**³³, с префигиран втори компонент, за да се подчертае завършеността на аористното действие: **не вси сѧ малюе стадо· тако благоизволи оцѧ вашъ· дати вамъ црѣствые** 94:104. Композитумът е регистриран в същия стих в *З, М, А* и *СК*³⁴ и не излиза от руслото на писмената традиция. Трябва да отбележим обаче, че той се смята за по-късно образуване в сравнение с **благоволити**³⁵. Префигиран е също вторият компонент на лексемата **всесъжъци** (ὀλοκαυτοῦν), която кореспондира със субстантивираното причастие **всесъжагаемою/всесъжагаема** в *А* и *СИ*³⁶. Това всъщност е единствената известна засега употреба на лична форма на глагола в старобългарски текст: **всесъжъци сѧ самъ бѡу всьъ· на трѣквици исповѣдания съвъъ** 120:66.

Суфиксацията на глаголите композита в *ПА* е по-разнообразна от префиксацията и това най-добре проличава при словообразователните синоними, които превеждат εὐλογεῖν – **благословити**, **благословесити**, **благословествити**, **благословестити**, **благословесовати**. С изключение на първата лексема всички останали са образувани от сигматичната основа на съществителното слово. Подобна синонимия се наблюдава също при **благодарити**–**благодаровати**, **благовѣщати**–**благовѣстовати**, както и при композитата с втори компонент **-дъш-**: **-дъшевати** – **-дъшествовати**. Много продуктивен е суфиксът **-ова/-ева**, с който са образувани 12, а с разширението му вариант **-ствова** – 3 от всички 34 лексеми в тази група, т.е. почти половината. Той категорично маркира несвършения вид на съответния глагол, което вероятно е причина за високата му активност³⁷. Предпочитание към глаголите от несвършен вид проявяват и книжовниците от Преславската школа³⁸.

При калкирането на гръцките композита преводачът се е стремил да се придържа не само към структурата на оригиналните лексеми, но и към семантиката на компонентите им (в 72 случая от общо 82). Когато обаче е търсил по-голяма експресивност и обобщеност на изказа, той е отстъпвал от този принцип, срв. употребата на *всегодинѣ* вместо очакваното *благогодинѣ* за εὐαρεστήσωμεν: κ̅ε̅μο̅υ̅ζ̅ε̅ (господю – бел. моя) *аще всегодинѣ* въ н̅ы̅н̅ѣ̅ш̅н̅н̅и̅н̅и̅ в̅ѣ̅ц̅ѣ̅· въспр̅и̅и̅е̅н̅и̅ въ в̅ѣ̅д̅з̅н̅и̅и 123:83. В друг случай, в който е пренебрегнат и поморфемният превод, е постигнато точно смислово съответствие на една от семите на многозначното гръцко причастие ἀνθομολογούμενος – ’възхваляващ’: *тако съказаетъ сѧ истин̅н̅н̅н̅и̅н̅и̅ благодар̅ц̅ѣ̅· иже въ велика̅х̅ъ напастех̅ъ х̅валословесоу̅а̅ г̅а̅* 117:75.

Малко по-сложен се оказва въпросът за старобългарските еквиваленти на μακροθυεῖν/μακροθυῶν. К. Шуман разглежда причастие то дълготръп̅л̅̅ като резултат от калкиране с превод на допълнителен член, т.е. *трьп̅л̅̅* предава цялостното значение на μακροθυῶν, а компонентът *дълго-* е добавен като съответствие на μακρο- заради формалното придържане към гръцкия образец³⁹. Такова придържане липсва в класическите евангелски текстове, в които срещу μακροθυεῖν винаги стои *трьп̅л̅̅т̅и*⁴⁰. Впрочем освен за *ПА* посоченото сложно причастие и сродни на него лексеми са характерни за *С* и редица преславски текстове⁴¹.

Старобългарският книжовник си е позволил по-свободно отношение при употребата на *м̅н̅оготрьп̅л̅̅т̅и* – първият компонент не предава значението на μακρο-. И в *ПА*, и в писмените паметници от X–XI в. *м̅н̅ого-* е традиционен еквивалент на πολυ-⁴². Лексемата е хапакс в *ПА* и вероятно е индивидуално преводаческо решение, тъй като се среща единствено още в *ША*⁴³.

Около половината (18) от 34-те калкирани думи⁴⁴ са засвидетелствани в писмените паметници от X–XI в., а останалите са непознати: *благогодити*, *благодаровати*, *благодѣт̅ит̅и*, *великом̅жд̅овати*, *въс̅ком̅жд̅овати*, *в̅се̅годити*, *в̅се̅с̅ъ̅ж̅е̅ци*, *д̅об̅ро̅до̅у̅ш̅ивати*, *д̅ъ̅во̅до̅у̅ш̅ѣ̅ств̅овати*, *л̅ъ̅ж̅ѣ̅с̅ъ̅в̅ѣ̅д̅ѣ̅т̅ел̅ивати*, *м̅ал̅о̅до̅у̅ш̅ѣ̅ств̅овати*, *м̅н̅ог̅о̅в̅ѣ̅ц̅а̅вати*, *м̅н̅ог̅от̅р̅ѣ̅п̅л̅̅т̅и*, *п̅р̅а̅в̅д̅ъ̅н̅ос̅л̅о̅в̅о̅в̅ати*, *п̅р̅а̅з̅д̅ъ̅н̅ос̅л̅о̅в̅ѣ̅с̅ит̅и*, *х̅валословесоу̅а̅н̅и*, *х̅о̅у̅до̅до̅у̅ш̅ѣ̅ств̅овати*. Посочените глаголи и причастия в *ПА* са създадени на основата на функциониращи в старобългарския език словообразователни модели – както високопродуктивни и широко разпространени (с първи компонент *благо-*, *в̅се̅-*, *д̅об̅ро-*, *з̅ъ̅ло-*, *м̅н̅ого-*⁴⁵), така и по-малко продуктивни или срещащи се само в един ръкопис (*велико-*, *д̅ъ̅во-*, *х̅о̅у̅до-*⁴⁶). Четири лексеми обаче

свидетелстват за нови модели композита – с първа съставка *κῆσυκο-*, *πρᾶξῆδο-*, *πρᾶξῆδο-* и *χῆλο-*.

Освен посочения по-горе глагол *δὲλγῶτρῆνῆν*, към преславските текстове отвеждат *благодарити*⁴⁷ и сродният *благодаровати*, които заедно с причастието *благодарѣ* се срещат общо шест пъти в *ПА*. Към посочените лексеми биха могли да се добавят глаголет *вѣльмѣдровати*, регистриран само в *С* и в *Житието* на Теодор Студит⁴⁸, евентуално причастието *вогослова* и лексемите *цѣломѣдровати/цѣломѣдрова*, които са засвидетелствани предимно в паметници от Симеоновата епоха.

Сравнявайки славянския превод на *Григ* и *ПА*, В. Ягич констатира, че сложните гръцки думи в първия текст се предават много по-свободно, а във втория по правило имат за съответствия композита⁴⁹. Изводът на учения е направен въз основа на наблюденията му върху съществителните и прилагателните имена, но се оказва невалиден по отношение на глаголите и причастиата в *ПА*, понеже при тях калкирането не е основният тип превод. То е застъпено в 82 от 326 словоупотреби, т.е. само в 25 % от случаите.

2. Гръцки композитум – старобългарско словосъчетание⁵⁰.

2.1. Точно предаване на семантиката на двата компонента.

<i>ἀγαθοποιεῖν</i>	добро творити	1	
<i>ἀπαυτομολεῖν</i>	о себѣ отити	2	
<i>βραδυφαγεῖν</i>	поздѣ гадати	1	
<i>βραχυφαγεῖν</i>	мало гадати	1	
<i>γλωσσοχαριτεῖν</i>	языколь ласкати	1	
<i>θαροποιεῖν</i>	дръзѣ творити	1	
<i>θεοποιεῖν</i>	богъ сътворити	1	Кир
<i>θεσμοθετεῖν</i>	законъ положити	1	
<i>ἰλεωποιεῖσθαι</i>	милостивъ творити	1	
<i>καρποφορεῖν</i>	плодъ творити	2	Р, Кир
<i>λιποκτονεῖν</i>	гладомъ заморити	1	Гр, Зх
	гладомъ оуморити	1	
<i>μνησικακεῖν</i>	позинати зълобѣ	1	
	познѣти зълобѣ	1	
<i>νομοθετεῖν</i>	законъ подлагати	1	
<i>νοσσοποιεῖν</i>	гнѣздо сътворити	1	
<i>οἶνοποτεῖν</i>	вино пивати	1	
<i>όλοκαυτοῦν</i>	пожрѣти сѣ въсь	1	

πικροδακρύειν	горько съзвити	1	
φανεροποιεῖν	гавѣк творити	1	
φιλοπονεῖν	волѣзньно любити	1	
φρεναπαῖν	оумоль љстити сѧ	1	СЛА, ХА
χαροποιεῖν	радость творити	2	СЕ, ОА, СТА

2.2. Свободно предаване на семантиката на единия компонент.

ἀγαλματοφορεῖν	подовине носити	1	
ἀργολογεῖν	присно гдголати	1	
ἀχοφορεῖν	талготы подъимати	1	
εὐδοσοῦν	послѣкти сѧ въ благо	1	
θεσμοθετεῖν	законоу оучити	1	
νοσσοποιεῖν	дрѣкле сътворити	1	
λιθοβολεῖν	каминиемь побивати	1	М, А, СЛА, ША
	каминиемь побити	1	С
λογοθετεῖν	слово въздати	1	
μετεωροπορεῖν	въисоче възити	1	
μνησικακεῖν	помишлати зълѣк	1	
	помишѣкти вражьдѧ	1	Гр, Зх
πολυφαγεῖν	различна вращьна гести	1	
προσωποληπτεῖν	(на) лица зърѣкти	2	СЛА, ОА, СТА, ХА, ША
στρατολογεῖν	сътворити война	1	
τιμιουλκεῖν	цѣкнити скжигѣ	1	

2.3. Старобългарското словосъчетание включва сложна дума.

εὐεργετεῖσθαι	благодѣлтиѧ сътворѣкти сѧ	1	
εὐλογεῖσθαι	благословитѣ възити ⁵¹	1	
εὐσεβεῖν	строити благовѣрнемь	1	СЛА
σωφρονεῖν	цѣломъдрѣ възити	1	

2.4. Описателно предаване на цялостното значение на гръцкия композитум.

βλασφημεῖσθαι	хѣлѧк приемати	1	СЛА, ХА, ША
εὐσταθεῖν	строитѣ възити	1	
εὐχαριστεῖν	въздати хвалѧ	1	З, М, А, СК
	въздавати хвалѧ	1	З, М, А, СК, Кир
μετριοφρονεῖν	сътворемоль възити	1	
μνησικακεῖν	дрѣкати гнѣвѣ	2	

Сравнително рядко (в 55 словоупотреби, т.е. 17 %) гръцките композита в *ПА* се предават със словосъчетание, в чийто състав непременно влиза глагол, а другата дума може да принадлежи към различни части на речта: съществително (в различни падежи), прилагателно име, местоимение, наречие. Обикновено втората съставка на гръцката лексема се превежда с глагол, но в някои случаи той представлява еквивалент на първия компонент: $\mu\eta\sigma\iota\kappa\alpha\kappa\epsilon\iota\nu$ – поминати зълбвж, помънѣти зълбвж, помъшплати зълбвж, помънѣти враждж; $\phi\iota\lambda\omicron\pi\omicron\nu\epsilon\iota\nu$ – волѣзньно любити. Старобългарският книжовник прибегва до употребата на предлози ($\epsilon\upsilon\delta\omicron\delta\omicron\upsilon\nu$ – поспѣти сж въ благо; $\pi\rho\sigma\omega\pi\omicron\lambda\omicron\eta\pi\tau\epsilon\iota\nu$ – на лица зърѣти) и дори на пълнозначна трета дума в словосъчетанието ($\pi\omicron\lambda\upsilon\phi\alpha\gamma\epsilon\iota\nu$ – различна брашна гаси), за да предаде максимално ясно за читателя смисъла, вложен в оригиналната дума. На тази причина набляга Е. М. Верешчагин, разглеждайки експликацията като един от начините за създаване на термини в преводаческата дейност на Кирил и Методий⁵².

Тук много по-често, отколкото при калкирането се предава свободно семантиката на единия от компонентите на гръцките композита, към което предразполага и самата форма на словосъчетанието като синтактична единица.

Особен интерес представлява третата подгрупа, в която преводът е усложнен и включва двукоренно име (съществително, прилагателно или причастие) – калка на гръцката лексема, както и глагол, експлициращ семата *действие/състояние*. В два от случаите е предпочетен *вѣгити*, който има значение на констатация, на най-общо състояние⁵³. В един старозаветен цитат обаче (Прем 3:5) е употребен стилистично мотивираният *свѣтѣти сж*, за да представи образно съдбата на душите на праведните: $\kappa\alpha\iota\ \omicron\lambda\iota\gamma\alpha\ \pi\alpha\iota\delta\upsilon\epsilon\upsilon\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\epsilon\varsigma\ \mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\omega\varsigma\ \epsilon\upsilon\epsilon\rho\gamma\epsilon\tau\eta\theta\acute{\iota}\sigma\omicron\nu\tau\alpha\iota$, $\tau\iota\ \acute{\omicron}\ \Theta\epsilon\omicron\varsigma\ \epsilon\pi\epsilon\iota\acute{\rho}\alpha\sigma\epsilon\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$, $\kappa\alpha\iota\ \epsilon\ \rho\epsilon\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\upsilon\varsigma\ \acute{\epsilon}\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$ 1424D малгы показани: *кельми благодѣтнѣ свѣтѣть сж*: тако *вѣг* искъси га: и *оврѣте* га *достойны свѣг* Е:6-9.

Предаването на $\beta\lambda\alpha\sigma\phi\eta\mu\epsilon\iota\sigma\theta\alpha\iota$ с *хѣлж* *принимати* и на $\epsilon\upsilon\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\epsilon\iota\nu$ с *въздати/въздавати хвалж* от четвъртата подгрупа намира подкрепа съответно в апостолската и в евангелската традиция. Останалите старобългарски словосъчетания са индивидуални преводачески решения, възникнали в процеса на работа върху гръцкия текст.

Към разглежданата група съответствия трябва да причислим и един случай, в който става въпрос за грешка. Подведен от контекста, преписвачът вероятно е пропуснал написаната под титлата буква *с* в

думата *ματῆρος*: Подобаеѣтъ чистителю прѣвѣе о севѣк помолити бѣ · ти попомъ о людихъ... како во можеѣтъ кѣто *ματῆρος* *творити* о людехъ · аще не прѣвѣде севѣк ради 121:6 Πῶς γὰρ δύναται τις ίλεωποιήσασθαι τὸν Θεὸν ὑπὲρ ἄλλου, εἰ μὴ πρῶτον ὑπὲρ ἑαυτοῦ; 1809В. По този начин коректният превод милостивъ творити на гръцкия глагол *ίλεωποιεῖσθαι* е бил подменен с *молитвѣ* творити.

3. Гръцки композитум – старобългарска проста дума⁵⁴.

<i>αἰχμαλωτίζειν</i>	пѣкнити	1	З, М, СП, К, С, СлА, ОА, ХА, ША, ПП, БП, Гр, Зх, Кир
<i>ἀμβλυωπεῖν</i>	ослыпнѣти	1	
<i>ἀναζωπυρεῖσθαι</i>	поредити сѧ	1	
<i>ἀνδομολογεῖσθαι</i>	исповѣдати сѧ	1	Стб канон, Григ
<i>ἀνοικοδομεῖν</i>	кѣвъдати	1	
<i>ἀπαντομολεῖν</i>	отити	1	
	о(тѣ)ходити	2	
<i>αὐτομολεῖν</i>	прѣходити	1	
<i>βλασφημεῖν</i>	хорѣлити	5	З, М, А, СК, С, СлА, ХА, ША, Кир, Бес
<i>γεωργεῖν</i>	дѣлати	1	С, СлА, ХА, ША, Григ, Кир
	дѣлати	1	
	сѣдѣлати	1	
<i>δουλαγωγεῖν</i>	порабощати	1	ША
	рабощати	1	
<i>εἰρηνοποιεῖν</i>	сѣлѣкрати	1	Зх,
<i>ἐξομολογεῖσθαι</i>	исповѣдати (сѧ)	5	З, М, А, СК, СП, ОА, ЕП, ПП, БП, ЕфрКрм, Кир, Бес
	исповѣдѣти (сѧ)	3	З, М, СП, С, СлА, ОА, ХА, ША, ЕП, ПП, БП, Кир
<i>ἐπιχορηγεῖν</i>	подавати	2	СЕ
	подати	4	СтА, ХА
	подавати	2	СлА, ХА, ША
<i>εὐαγγελίζεσθαι</i>	повѣдати	1	
<i>εὐαρεστεῖν</i>	оугаждати (вогуг?)	2	СП, СЕ, Е, ОА, СтА, ХА, ША, ПП, БП, Зх, Гр
	оугодити	6	СП, СЕ, ПП, БП
<i>εὐδοκεῖν</i>	изволити	1	СЕ
<i>εὐθύνειν</i>	оуправити	1	

εὐλαβεῖσθαι	волати сλ	1	
	вѣсѣжньнѣти сλ	1	
	говѣти	4	Γρ, Ζχ, Κιρ
	готовлати	1	
εὐπορεῖν	οὐγοβѣнѣти сλ	1	
εὐτελίξειν	сѣларѣвати (сλ)	2	
	οὐχοуждати	1	
	χοуδιти	1	
	χοулити	1	
εὐχαριστεῖν	даровати	1	
	ποχвалити	1	СК, ΟΑ, СтΑ, ΧΑ, ШΑ, Κιρ
	ποχвалати	1	СлА, ΧΑ, ШΑ, Κιρ
	χвалити	4	СЕ, С, СлА, ΟΑ, СтΑ, ΧΑ, ШΑ, Κιρ
ζωοποιεῖν	живити	1	З, Μ, СЕ, СлА, ΧΑ, ШΑ, Κιρ
	оживити	2	Χ, Γριг, Κιρ
	ожити	1	
ἠνιοχεῖν	водити	1	
	направлати	1	
ἱερουργεῖν	жръти	1	
	сваити/телевати	1	
καθοδηγεῖν	наставлати	1	
κακουχεῖν	οὐѣловити	1	
κατευθύνειν	исправлати	4	СП, ΒΠ, Γρ, Ζχ
κατευοδοῦσθαι	направлати сλ	1	
	срѣти	1	Α, СП, ΠΠ, ΒΠ
κενοδοξεῖν	вличати сλ	1	С, Γριг, Κιρ
κληρονομεῖν	наслѣдити	7	З, СП, ΠΠ, ΒΠ, СлА, Ζχ, Γρ, Κιρ, Βес
	наслѣдovati	10	З, Α, СП, СлА, ΟΑ, ШΑ, ΠΠ, ΒΠ, Κιρ
λειποθυμεῖν	прѣнѣюци	1	
μακροθυμεῖν	потрыгѣти	2	Μ, Α, СК, СлА, ΧΑ
	трыгѣти	2	З, Μ, Α, СК, СлА, ΟΑ, СтΑ, ΧΑ, ШΑ
μελωδεῖν	вѣсрѣвати	1	
	вѣсрѣти	1	
	грѣвати	2	

μετριοπαθεῖν	скръѣѣти	1	
ναυαγεῖν	истопити сλ	1	С
νομοθετεῖν	оузаконити	2	ЕΠ, ΕφρΚρμ
νουθετεῖν	наказати, -лиж	5	Χ, Γριг
	оучити	2	Стб канон, СтΑ, ΧΑ, ШΑ
ὀδηγεῖν	наставити	6	З, Μ, Α, СК, СП, ПП, БΠ, Γρ, Кир
	наставлати	2	СЕ, Кир
οἰκοδομεῖν	сѣзидати	2	З, Μ, Α, СК, СлΑ, ΟΑ, ΧΑ, ШΑ
	сѣзѣдати	5	З, Μ, Α, СП, С, ЕΠ, ПП, БΠ, Γρ, Зх, Кир, Бес
οἰκονομεῖν	строити	2	С, ΕφρΚρμ, Кир
ὀλιγωρεῖν	прѣнемагати	1	Ε, Ρ, ΟΑ, ΧΑ, ШΑ, Γρ, Зх
ομολογεῖν	исповѣдати (сλ)	4	С, СлΑ, ΟΑ, СтΑ, ΧΑ, ШΑ, Кир, ΕφρΚρμ
ορθοτομεῖν	правити	1	
πειθαρχεῖν	покарати сλ	1	С, Кир, Бес
πλεονεκτεῖν	овидѣти	1	
πληροφορεῖν	извѣстити	2	С, Кир
	извѣстовати	2	Стб канон
πολυπλασιᾶν	оуґнѣножити	1	
ῥαθυμεῖν	оуґнѣвати	1	
σκυθρωπάζειν	сѣтѣвати	2	СП, СЕ, ПП, БΠ
στενοχωρεῖσθαι	вѣстѣжити	1	
	сѣтѣжжати сн	1	СлΑ, ΟΑ, СтΑ, ΧΑ, ШΑ
συκοφαντεῖν	овидѣти	1	З, Μ, Α
	окаветавати	4	
	окаветати	4	Стб канон
συμβολοκοπεῖν	всѣдѣвати	1	
σωφρονίζειν	наоучити	1	Бес
ταλαιπωρεῖν	пострадати	3	СП, СЕ, ПП, БΠ
	страдавати	1	
ταπεινοφρονεῖν	сѣмѣрлати сλ	2	СП, ПП, БΠ
τελεσιουργεῖν	сѣврѣшати	1	
	сѣврѣшевати	2	
ὑμνωδεῖν	пѣти	1	
φανεροποιεῖν	павити	1	

φιλεχθραίνειν	връжкѡвати	1	Гр, Зх
φιλονεικεῖν	ѡдолѡвати	1	
χαλιναγωγεῖν	въхлѡставати	1	
	въхлѡщати	1	
	ѡвоуздати	1	ХА
	ѡхлѡстити	1	СЛА
χαροποιεῖν	ѡутѡшати	1	
χειραγωγεῖν	наставаляти	1	
χορηγεύειν	дагати	1	
	пѡдати	1	
ψευδηγορεῖν	лъгати	1	

В преобладаващия брой случаи (189 от общо 326 словоупотреби, т.е. 58 %) гръцките глаголи композита в ПА се предават с прости глаголи, което на пръв поглед е малко неочаквано. Почти половината от лексикалните двойки обаче (51 от 104) са регистрирани в паметниците от старобългарския канон или в по-късната писмена традиция. Тук става въпрос най-вече за утвърдени в превеждащия език думи, като *наслѣдѡдити*, *хоулитѡ*, *трыпѣти*, с висока честота на употреба⁵⁵, които адекватно предават понятието, вложено в гръцката дума. В подкрепа на тази констатация е фактът, че 80 (!) от всички 95 старобългарски лексеми (84 %) са засвидетелствани в паметниците от X–XI в.

Вариативността при превода е доста по-голяма в сравнение с предишните две групи и е резултат както от употребата на разнокоренни еквиваленти на гръцките глаголи (*εὐλαβεῖσθαι* – *ѡпати* сѡ, *въсжльнѡнити* сѡ, *говѣти*, *готовѡвати*; *εὐτελίξειν* – *сѡмѣриати* (сѡ), *ѡухоуждати*/*хоудитѡ*, *хоулитѡ*), така и от различната префиксация или суфиксация (*μελωδεῖν* – *въсѡгѡвати*, *въсѡгѣти*, *гѡвати*, *στενοχωρεῖσθαι* – *въсѡтѡжитѡ*, *сѡтѡжжати* си).

4. Гръцко словосъчетание – старобългарски композитум.

ἀγαθὸν ποιεῖν	благѡтворитѡ	1	З, М, А, СК, СЕ, С, СЛА, ОА, Гриз, ЕС, Бес, Ш
εὐ ποιεῖν	благѡтворитѡ	1	Гр, Зх
μέγα φρονεῖν	вельнѡждѡвати	1	
	вельнѡждѡвати	1	С
τὰ ὑψηλὰ φρονῶν	въсокомѡждѡвати	1	СЛА

Тази и следващата група включват примери, които показват, че старобългарските сложни думи са резултат не само от следване на чужди словообразователни модели, а някои от тях вече са част от лексикалния фонд на езика⁵⁶. В *ПА* са регистрирани малко случаи (5), в които гръцко словосъчетание се превежда с глагол или причастие композитум. Всъщност всички четири старобългарски лексеми са съответствия и на гръцки сложения в текста.

5. Гръцка проста дума – старобългарски композитум.

<i>ἀντιλέγων</i>	<i>прѣккоглагола</i>	1	
<i>ἀσχημονεῖν</i>	<i>зълѡообразовати</i>	1	ОА, СтА, ЕС
<i>ἀσχημονῶν</i>	<i>зълѡообразѡ</i>	1	СЛА, ХА, ША, ЕС
<i>διαπορευόμενος</i>	<i>лимоходѡ</i>	1	Стб канон, Гр, Зх, З, М, А, СП, К, С, ОА, ИП, БП, Григ, Кир, Зл, ЕС, Ш
<i>ἐκπορνεύειν</i>	<i>възлѡооуѡкати</i>	1	
<i>μοιχεύειν</i>	<i>опрѣккоуѡкати</i>	1	
<i>παράγειν</i>	<i>лимовести</i>	1	Кир
	<i>лимоходити</i>	2	Стб канон, СЛА, ХА, ША
<i>παρατρέχειν</i>	<i>лимогечи</i>	2	Григ, СП, Зл, ЕС
<i>παρατρέχων</i>	<i>лимогекы</i>	1	
<i>παρελκύνειν</i>	<i>лимоуѡкати</i>	1	
<i>παρέρχεσθαι</i>	<i>лимоити</i>	3	З, М, А, СК, СП, С, ИП, БП, Зх, Гр, Кир, СЛА, ОА, СтА, ХА, ША, Григ, ССб 1073, Зл, ЕС, Ш
<i>παροδεύειν</i>	<i>лимоходити</i>	1	З, М, А, СК, СП, К, С, СЛА, ХА, ША
<i>προεیرهσθαι</i>	<i>прѣккдѣречено юестъ</i> ⁵⁷	1	СЕ, С, СЛА, ХА, ША
<i>ρέειν</i>	<i>лимоуѡкати</i>	3	СП, ИП, БП, Григ, Зл
<i>σπλαγχνίζεσθαι</i>	<i>оулимоуѡкати сѡ</i>	1	СЕ, С, Кир, Пал, Зл, Сб 1076, Мин 1097
<i>ὑποκρίνεσθαι</i>	<i>лицеуѡкати</i>	1	Григ, Кир, ССб 1073

Старобългарските сложни думи тук превеждат предимно префигирани глаголи и причастия. Първият коренен компонент обикновено съответства на гръцкия префикс: *лимо-* предава значението 'край, покрай' на *παρ(α)-* (*παράγειν* – *лимовести*, *лимоходити*), *прѣкко-* означава

’против, срещу’, както и ἀντι- (ἀντιλέγων – прѣккоглагола), а зѣло- е натоварено с отрицателна семантика, подобно на ἀ- (ἀσχημονεῖν – зѣло-образовати, ἀσχημονῶν – зѣлообразъ)⁵⁸. При лицемѣрвати обаче подобна зависимост няма и преводът се опира на смисъла на гръцкия глагол, а не на неговата форма⁵⁹. Лексемата мимотѣквати (ῥεῖν) съдържа добавен първи член, а οὔμιносρѣдити сѧ (σπλαγχνίζεσθαι) е допълнително префигиран.

Всички тези преводачески решения имат опора в старобългарския канон. Там, където не са засвидетелствани точните лексикални еквиваленти, могат да се открият сродни, например в *З*, *М*, *СЕ* ὑπόκρισις се предава с лицемѣрнѣ, а в *С* на ὑποκριτής съответства лицемѣрѣ⁶⁰. Посочените по-горе паралели между гръцки префикси и старобългарски коренни компоненти в *ПА* също са познати на паметниците от X–XI в. Впрочем глаголите и причастията с първи компонент мимо-, прѣкко-, зѣло- и прѣждѣ- са калки, но не на гръцки сложения, а на прости префигиранни лексеми⁶¹.

Интерес тук представлява преводът на ἐκπορνεύειν и μοιχεύειν съответно с вѣзлюводѣвати и опрѣлюводѣвати. Първият от старобългарските глаголи е образуван чрез префиксация от люводѣвати, а думите със сложна основа люводѣ- се смятат за архаични⁶² и характерни за Кирило-Методиевия език⁶³. В *ПА* те се срещат по-често в сравнение с преславизмите с корен вжд- (24:8 словоупотреби)⁶⁴. Натрупването на форманти пред първия коренен компонент в опрѣлюводѣвати е резултат от префигиране на композитума прѣлюводѣвати, който вече съдържа префигираното съществително прѣлювѣ.

Употребата на глагола от свършен вид е контекстно обусловена и цели да предаде финитността на действието, постигането на целта, за която сигнализира гръцкият футурен перфект⁶⁵: Ποῖον γὰρ ὄφελος ἔσται τῷ τὸ σῶμα παρθένον τηρήσαντι, τὴν δὲ ψυχὴν ὑπὸ τῆς παρακοῆς μεμοιχευμένῳ δαίμονος; 1553В кап во лъза єсть · тѣло дѣквѣствьно сѣвлюдѣши · а дшж прѣслоушаниа вѣсомѣ опрѣлюводѣвати 38:12-6. Подобен мотив е движел преводача и при избора на адекватен старобългарски аналог на аористната форма ἐξελόρνευσαν в цитат от Книгата на пророк Осия (4:18): Πορνεύοντες ἐξελόρνευσαν · ἠγάπησαν ἄτιμίαν 1489С лювѣ дѣжшѣ · вѣзлюводѣвашѣ · вѣзлювиша вѣчѣстнѣ 19:12-3. Вместо коректната аористна форма вѣзлюводѣваша тук срещаме имперфектната вѣзлюводѣвашѣ, която не се съгласува по число нито с

предходното причастие, нито със следващия глагол. Отново се натъкваме на грешка, която може да е допусната при транслитерирането на глаголическата подложка на *ПА*. Буквата ϵ е била възприета като Э и предадена със съответната кирилска ϵ . Възможно е обаче грешката да се е получила при писане на старобългарския текст под диктовка⁶⁶ – книжовникът не е доловил носовия призвук на λ и е написал ϵ .

Четири от старобългарските лексеми в разглежданата група не са засвидетелствани в старобългарския канон, нито в по-късната писмена традиция: $\kappa\acute{\upsilon}\lambda\iota\upsilon\kappa\omicron\delta\acute{\iota}\kappa\alpha\tau\iota$, $\mu\iota\mu\iota\kappa\lambda\acute{\iota}\psi\iota$, $\omicron\pi\acute{\rho}\kappa\lambda\iota\upsilon\kappa\omicron\delta\acute{\iota}\kappa\alpha\tau\iota$ и $\pi\acute{\rho}\kappa\kappa\omicron\gamma\lambda\alpha\gamma\omicron\lambda\lambda$.

Интересни и важни наблюдения могат да се направят при обобщения анализ на езиковия материал от петте групи. В изследването са включени общо 112 сложни гръцки лексеми, 58 от които имат повече от една словоупотреба и теоретично дават възможност за различен превод.

Пет композитума се предават със сложна дума и със словосъчетание (напр. $\acute{\alpha}\rho\upsilon\omicron\lambda\omicron\gamma\epsilon\iota\upsilon$ – *праздънословесити, присно глаголати*), други 5 – със сложна дума и с проста дума ($\mu\alpha\kappa\rho\upsilon\upsilon\mu\epsilon\iota\upsilon/\mu\alpha\kappa\rho\upsilon\upsilon\mu\omicron\upsilon$ – *лъбноготръпкѣти, дълготръпкѣти/дълготръпѣ, потръпкѣти, тръпкѣти*), и отново 5 – със словосъчетание и с проста дума ($\nu\omicron\mu\omicron\upsilon\epsilon\tau\epsilon\iota\upsilon$ – *законъ полагаати, оузаконити*). При една лексема ($\epsilon\upsilon\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\epsilon\iota\upsilon/\epsilon\upsilon\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\omicron\upsilon$) са регистрирани и трите възможни типа съответствия – сложна дума (*благодарити/благодарѣ, благодаровати*), словосъчетание (*въздаати хвалѣ, въздаати хвалѣ*) и проста дума (*даровати, похвалити, похвалѣти, хвалити*). Общо взето, при 16 от проучените 58 гръцки композитума с повече от една словоупотреба в *ПА*, т.е. при всеки четвърти, се среща разнотипен превод. От останалите сложения 5 се предават на старобългарски с различни сложни думи, 5 – с различни словосъчетания, а 22 – с различни прости думи. С една и съща сложна, проста дума или словосъчетание се превеждат само 10 от разглежданите композита, т.е. 17 %. Тези факти показват, че славянският превод на *ПА* е извършен по време, когато в книжовната ни практика все още е липсвала ясно установена норма за предаване на гръцките двукоренни лексеми и вариативността е била често срещано явление⁶⁷.

Както беше посочено по-горе, чуждите сложения се предават предимно с прости думи (58 % от словоупотребите и 58 % от лексемите). Ако за критерий се вземе броят на словоупотребите, следва преводът със сложни думи (25 %) и накрая – със словосъчетания (17 %). Словосъ-

четанията обаче са предпочитани съответствия при повече на брой гръцки композита (35 %) в сравнение със сложните думи (22 %)⁶⁸. Преводачът е търсил и използвал предимно утвърдени, често употребявани и разбираеми за читателя лексеми и техни съчетания за сметка на формалното следване на чуждите образци. В огромната си част старобългарските думи, включени в това изследване, са засвидетелствани в паметниците от X–XI в. (особено простите лексеми) или са създадени по познати словообразователни модели.

От друга страна, сложните славянски глаголи и причастия в *ПА* са предимно калки на гръцки композита (74 % от словоупотребите), по-рядко предават прости думи (21 %) и в много малко случаи – словосъчетания (5 %). Тук непременно трябва да се отбележи, че повечето от гръцките симплекси са префигирани и старобългарските им съответствия фактически представляват техни калки, съдържащи обаче пълнозначен, коренен първи компонент. Оказва се, че появата на сложните славянски глаголи и причастия в *ПА* почти винаги е “предизвикана” от гръцкия текст и те все още не са утвърдени в лексиката, не се използват свободно от преводача. Причина за това може да бъде както ранният стадий от развитието на книжовния език, регистриран в старобългарския паметник, така и по-късното формиране и установяване на сложните глаголи в сравнение със сложните съществителни и прилагателни имена.

Анализът на фактите в настоящата статия би могъл да се използва и при определяне на средището, в което е бил направен славянският превод на *ПА*, а също и на авторството му. Доста учени – с по-голяма или по-малка сигурност – отнасят текста към Преславската книжовна школа⁶⁹, но съществуват и други мнения⁷⁰. От една страна, гръцките сложни глаголи и причастия в *ПА* се калкират сравнително рядко, както и в архаичния тип преводи, докато за книжовниците от Симеоновия кръг се смята, че масово употребяват калки⁷¹. От друга страна обаче, в представения по-горе материал се открояват някои специфични лексеми – сложните глаголи *длъготръгѣти*, *благодарити*, *благодаровати*, *вельмѣдровати* и простите *въхластавати*, *въхлащати* и *охластити*⁷², – които свидетелстват за близостта на *ПА* с преславските текстове.

“Противоречието” може да се обясни с по-късно редактиране на превод от архаичен тип. Констатираното вече наличие на многобройни кирило-методиевски и преславски лексеми и морфо-синтактични особености в *ПА*⁷³ подкрепя тази теза.

В някои по-нови изследвания се акцентира върху значителните различия между преводаческите техники в преславските текстове⁷⁴, отразяващи дори “противоположни преводачески концепции, чието съвместно съществуване е възможно само в рамките на една широка книжовна норма”⁷⁵. С оглед на това виждане ограниченото калкиране на сложните гръцки глаголи и причастия в *ПА* може да се разглежда и като характеристика на индивидуалната преводаческа техника, която подкрепя разбирането за продължаването и доразвиването на Кирило-Методиевите традиции в Преславската школа⁷⁶. То съвсем не е изолирано явление в текстовете от Симеоновата епоха. Изследването на двата преславски превода на Псевдо-Методиевото Откровение например показва, че 33 % от гръцките сложни думи в единия и 46 % в другия се предават със старобългарски композита⁷⁷.

Направените в настоящата статия наблюдения отвеждат към следните по-важни заключения:

1. Голямата вариативност при предаването на гръцките сложни глаголи и причастия свидетелства, че преводът на *ПА* е бил направен по време, когато книжовната норма е била в процес на установяване. Хронологичната граница, определена от Й. Поповски – преди 950 г.⁷⁸, – може значително да се снижи, но за това е нужно обстойно проучване на старобългарския текст на всички езикови равнища, най-вече лексикално и морфо-синтактично.

2. Преводът вероятно е дело на Кирило-Методиев ученик, който следва доста свободно гръцкия оригинал по отношение на сложните глаголи и причастия, придържайки се към преводаческите принципи на своите учители.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Jagić, V.** Die slavischen Composita in ihrem sprachgeschichtlichen Auftreten. Archiv für slavische Philologie, 20, 1898, 519–556; 21, 1899, 28–43.

² **Schumann, K.** Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen. Berlin, 1958.

³ **Вялкина, Л. В.** Сложные слова в древнерусском языке в их отношении к языку греческого оригинала (На материале Ефремовской кормчей). – В: Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка. М., 1964; Греческие параллели сложных слов в древнерусском языке XI–XIV вв. – В: лексикология и

словообразование древнерусского языка. М., 1966; Словообразовательная структура сложных слов в древнерусском языке XI–XIV вв. – В: Вопросы словообразования и лексикологии древнерусского языка. М., 1974.

⁴ **Molnár, N.** The Calques of Greek Origin in the Most Ancient Old Slavic Gospel Texts. Budapest–Köln–Wien, 1985.

⁵ **Цейтлин, Р. М.** Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв. С., 1986.

⁶ **Спасова, М.** Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблак. В. Търново, 1999.

⁷ **Popovski, J.** The Pandects of Antiochus. Slavic Text in Transcription. Amsterdam, 1989 (Полата кънигописьната, 23–24).

⁸ <http://www.hf.ntnu.no/SofiaTrondheimCorpus/index2.html>.

⁹ Използвани са следните източници: Старобългарски речник. Т. 1 (А–Н). С., 1999 (СтБР); Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М., 1994 (CC); Slovník jazyka staroslověnského. Praha, 1958–1997 (SJS). Приети са използваните в СтБР съкращения на писмените паметници.

¹⁰ Данните за тези паметници са взети от SJS.

¹¹ **Спасова, М.** Цит. съч., 144–155. Използван е списъкът на сложните думи в старобългарския превод на словата. Взети са данни и от **Срезневский, И.** Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 1–3. Санкт-Петербург, 1893–1912 (Срезн).

¹² Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. 2. С., 1993.

¹³ **Николов, Н.** Речник-индекс на глаголните словоформи в пълния старобългарски превод на Огласителните слова на свети Кирил Йерусалимски (ГИМ, Син. 478). – В: Галбичгы кънижкытла. Т. 3. Шумен, 2005.

¹⁴ **Давидов, А.** Речник-индекс на Презвитер Козма. С., 1976, с. 207.

¹⁵ **Георгиева, Т.** Значението на Златоструй от XII век за старобългарската лексикология. – В: Сборник в чест на проф. д-р Ангел Давидов. Материали от Международна научна конференция, Велико Търново, 13–14 декември 2002 г. В. Търново, 2004, 202–213. Взети са данни и от Срезн.

¹⁶ Paraenesis. Die altbulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syrens. Index. Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. R. Aitzetmüller, L. Sadnik, E. Weiher. 28 (XX, 5). Freiburg, 1990.

¹⁷ **Sadnik, L.** Des Hl. Johannes von Damaskus Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. 4. Freiburg i Br., 1983.

¹⁸ **Aitzetmüller, R.** Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. 7. Graz, 1975.

¹⁹ **Станков, Р.** Лексика Исторической палеи. В. Търново, 1994.

²⁰ Данните са взети от Срезн. Приети са използваните в речника съкращения на писмените паметници.

²¹ Вж. определението на К. Л. Ряшенцев, цитирано в **Спасова, М.** Цит. съч., с. 21, която подробно разглежда проблема за терминологията (пак там, 7–27).

²² **Цейтлин, Р. М.** Цит. съч., 279–280.

²³ Пак там.

²⁴ По-долу старобългарските причастия композита и техните гръцки съответствия се дават в курсив.

²⁵ Гръцките съответствия се дават по **Migne, J. P.** *Patrologiae cursus completus*. T. LXXXIX, col. 1419–1856.

²⁶ Брой на словоупотребите в текста на ПА.

²⁷ Писмените паметници, регистриращи същия лексикален превод, са с обикновен шрифт. С курсив са отбелязани ръкописите, в които старобългарската дума е засвидетелствана, но гръцкото ѝ съответствие е друго или липсват данни за него. Когато не е възможно да се конкретизират ръкописите от старобългарския корпус с този превод, те се посочват общо: “Стб канон”. Тук не се отчита фактът дали глаголната форма е лична, или е причастие.

²⁸ Старобългарският превод е съпътстван от глосата *въпръкъкъ глаголати*. Глосите се смятат за важен отличителен белег на ПА. За голяма част от тях се предполага преславски произход (**Милтенова, А., Р. Павлова.** Пандекти – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. С., 1989, 62–63). Според Й. Поповски глосите са дело на “южнославянския” преводач (**Popovski, J.** *Die Pandekten des Antiochens Monachus*. Amsterdam–Nijmegen, 1989, 31–32).

²⁹ Възстановената инфинитивна форма е несигурна.

³⁰ Едната от словоупотребите на глагола (Пс 76:4) е придружена от глосите *ославѣти* и *въстѣжити*. Вж. и бел. 28.

³¹ Въпросът за този тип грешки е разгледан подробно от Т. Славова, която посочва много примери от Тълковната палея и други писмени паметници, вкл. и от Симеоновата епоха (**Славова, Т.** Тълковната палея в контекста на старобългарската книжнина. С., 2002, 71–79).

³² **Милев, А., Г. Михайлов.** Старогръцка граматика. С., 1966, с. 114.

³³ Приемам, че глаголет е от свършен вид, както е представен в СтБР. Според СС той е двойновидов.

³⁴ СС, 87.

³⁵ **Molnár, N.** *Op. cit.*, p. 85.

³⁶ СС, 162.

³⁷ В С суфиксът дори започва да измества форманта -а в глаголите от вторичен несвършен вид (Грамматика на старобългарския език. С., 1994, с. 267).

³⁸ **Иванова-Мирчева, Д.** Старобългарские литературные центры как “языковые школы”. – *Palaeobulgarica*, 1982, № 1, с. 126.

³⁹ **Schumann, K.** *Op. cit.*, S. 3. Терминът за този вид калкиране (*Lehn-gliedzusatz*) е въведен от автора.

⁴⁰ СС, 705.

⁴¹ Вж. **Върбанова, П.** Повтарящите се евангелски цитати в Пандектите на Антиох. – В: Преславска книжовна школа. Т. 9 (под печат).

⁴² СС, 335–336.

⁴³ **Miklosich, Fr.** *Lexicon palaeoslovenico–graeco–latinum*. Vindobonae, 1862–1865 (Neudruck, 1977), p. 377.

⁴⁴ Като една лексема се разглеждат глагол композитум и причастие с идентични компоненти, напр. *влагословити* и *влагословинъ*.

⁴⁵ Вж. **Цейтлин, Р. М.** Цит. съч., 223–226, 230–231, 231–234, 237–239, 250–253; СС, 85–90, 161–162, 190–192, 240–241, 335–336.

⁴⁶ Вж. **Цейтлин, Р. М.** Цит. съч., с. 222, 265–266, 269; СС, 110, 201, 767, 785.

⁴⁷ **Христова-Шомова, И.** Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция. С., 2004, с. 685; **Самойлова, Н.** Преславская лексика в евангельских цитатах Супрасльского сборника. – *Palaeobilgarica*, 1997, № 1, 86–87.

⁴⁸ За Житието на Теодор Студит се предполага, че е преведено в Преслав (**Грашева, Л., Т. Славова.** Преславско книжовно средище. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. С., 2003, с. 316).

⁴⁹ **Jagić, V.** *Op. cit.*, 20, 1898, 544–546.

⁵⁰ Във втората група лексеми се посочват само ръкописите, в които е регистриран същият превод.

⁵¹ Словосъчетанието може да се разглежда и като пасивна форма на *влагословити*, още повече че превежда гръцки пасив, но според Граматика..., с. 425, съчетанията *вчѣти* + страдателно причастие все още не представляват окончателно оформена категория в старобългарския език и се приемат за особен случай на съставно именно казуюемо.

⁵² **Верещагин, Е. М.** История возникновения древнего общеславянского литературного языка. Переводческая деятельность Кримила и Мефодия и их учеников. М., 1997, 98–99.

⁵³ Граматика..., с. 420

⁵⁴ В третата група лексеми се посочват само ръкописите, в които е регистриран същият превод.

⁵⁵ Вж. наблюденията на **Илиева, Т.** Сложни думи в Книгата на пророк Иезекиил по препис от XIV в. – В: Българска филологическа медиевистика. Научни изследвания в чест на проф. дфн Иван Харалампиев. В. Търново, 2006, с. 445.

⁵⁶ Пак там, с. 446.

⁵⁷ Този тип превод е особен случай, понеже включва и форма на глагола *вчѣти*, но в старобългарските паметници от X–XI в. е традиционно съответствие на гръцкия безличен и перифрастичен пасив. В синтактичен план представлява главна част на копулно-именно безлично изречение (вж. Граматика..., с. 399).

⁵⁸ Включването на лексемите с *παρ(α)-* и *ὄλο-* и техните старобългарски съответствия в последната група е условно. Тези морфемни могат да се разглеждат също като коренни компоненти, понеже имат и адвербиална употреба.

⁵⁹ **Цейтлин, Р. М.** Цит. съч., с. 211.

⁶⁰ СС, 309.

⁶¹ За лексемите с *лилю-* (*παρ(α)-*) вж. бел. 58.

- ⁶² **Цейтлин, Р. М.** Цит. съч., с. 246.
- ⁶³ **Илиева, Т.** Цит. съч., с. 438.
- ⁶⁴ До момента съм обработила 55 % от текста на най-ранния препис на ПА.
- ⁶⁵ **Милев, А., Г. Михайлов.** Цит. съч., с. 271.
- ⁶⁶ Вж. бел. 31.
- ⁶⁷ Подобен извод прави и Р. Цейтлин по отношение на старобългарските ръкописи. Според нея фактът, че гръцките сложения се превеждат с няколко композита, свидетелства както за гъвкавостта и изобилието от изразни средства в езика, така и за неустановеност на лексикалната норма (Цит. съч., с. 280).
- ⁶⁸ Сборът от процентите на съответствията на гръцките лексеми е повече от 100, понеже някои от чуждите композита имат различен тип превод.
- ⁶⁹ **Баранкова, Г.** Лексикални особености в паметниците от Преславската книжовна школа. Изборник от 1073 г. и Шестоднев на Йоан Екзарх Български. – Език и литература, 1982, № 1, с. 47; **Грашева, Л., Т. Славова.** Цит. съч., с. 316.
- ⁷⁰ **Копко, П. М.** Исследование о языке Пандектов Антиоха XI в. – Известия отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, 20, 1915, 3, с. 157; **Hahn, J.** Das Viktorov-Blatt. – Die Welt der Slawen, 1964, № 1, S. 89; **Popovski, J.** Die Pandekten..., S. 41.
- ⁷¹ **Иванова-Мирчева, Д.** Цит. съч., с. 126; Гръцко-старобългарски лексикални успоредици. – В: Славистичен сборник (По случай VII Международен конгрес на славистите във Варшава). С., 1973, 87–89.
- ⁷² Г. Баранкова отнася словообразователното гнездо *въхлѣстати, въхлѣстѣннѣ, въхлѣстѣти* към източнобългарския ареал (Цит. съч., с. 46), а И. Христова-Шомова свързва употребата на *въхлѣстати, охлѣстѣти* и *охлѣстѣти* по-конкретно с преславския книжовен център (Цит. съч., с. 429, 564).
- ⁷³ **Стойчев, Ст.** Новозаветната лексика в старобългарския превод на Пандектите на монаха Антиох. – В: Преславска книжовна школа. Т. 7. С., 2004, 104–113; **Върбанова, П.** Цит. съч.
- ⁷⁴ Voß, Chr. Die altbulgarische Übersetzungstechnik in der frühen Symeonischen Epoche. Zu vier (angeblichen) Patristikübersetzungen Konstantins von Preslav. – Palaeobulgarica, 2001, № 4, 49–63.
- ⁷⁵ **Йовчева, М., Л. Тасева.** Два старобългарски превода на Псевдо-Методиевото Откровение. – В: Кирило-Методиевски студии. Т. 10. С., 1995, с. 44.
- ⁷⁶ **Минчева, А.** Към въпроса за Кирило-Методиевите традиции в дейността на преславските книжовници. – Език и литература, 1982, № 6, 29–38; **Грашева, Л., Т. Славова.** Цит. съч., 318–319, 322–323.
- ⁷⁷ **Йовчева, М., Л. Тасева.** Цит. съч., с. 30.
- ⁷⁸ **Popovski, J.** Die Pandekten..., S. 41.